

Кудрявцева К. О.,
аспірантка кафедри міжкультурної комунікації та
іноземної мови,
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут», Україна

МІСЦЕ ФЕЙКУ В ТЕОРІЇ КОМУНІКАТИВНОЇ ДІЇ Ю. ГАБЕРМАСА

У сучасному світі роль комунікацій вийшла на перший план і її важко переоцінити. Тому не випадково, що явище комунікації з його властивостями та функціями розглядається в різних соціологічних теоріях. В якості відправної точки для вивчення феномена фейку в даній роботі була взята теорія комунікативної дії Юргена Габермаса. Ю. Габермас пішов шляхом обґрунтування теорії суспільства на універсальних принципах мовної практики. Зупинимось докладніше на окремих компонентах теорії.

Габермас в «Теорії комунікативної дії» займається вивченням проблем мови. Мова та її форма впливають на соціальні функції комунікації. «Саму комунікацію німецький соціолог розглядає як опосередковану мовою інтеракцію. У процесі комунікації виявляються сенси та значення мовних виразів» [2].

Комунікація – це завжди діалог, так як передбачає «оратора» та того, хто «відповідає» (або як мінімум «слухача»).

Ю. Габермас розглядає проблему дискурсу: «Дискурс, так само як і інтеракція, є для Габермаса формою комунікативної дії, спрямованої на досягнення консенсусу, угоди (перш за все мовної) між суб'єктами комунікації» [3]. Даний консенсус означає встановлення рівноваги між інтересами учасників дії. Дотримуючись і розвиваючи теорію Макса Вебера » [1], Габермас виділяє і протиставляє інструментальну та комунікативну дії. Втіленням інструментальної дії Габермас вважає сферу праці. Ця дія впорядковується згідно з правилами, які ґрунтуються на емпіричному знанні. При здійсненні інструментальної дії реалізуються – відповідно до критеріїв ефективності, контролю над дійсністю – певні цілі, здійснюються передбачення, що стосуються наслідків даної дії. Під комунікативною дією Габермас розуміє таку взаємодію, принаймні двох індивідів, яка упорядковується згідно з нормами, що приймаються за обов'язкові.

У той час як інструментальна дія орієнтована на успіх, то комунікативна дія орієнтується на взаєморозуміння діючих індивідів, їх консенсус. Ця згода щодо ситуації і очікуваних наслідків заснована, скоріше, на переконанні, ніж на примусі. Вона передбачає координацію тих зусиль людей, які спрямовані саме на взаєморозуміння.

Суть комунікативної дії – в необхідності, навіть неминучості для діючих індивідів самим знаходити і застосовувати раціональні підстави, здатні переконати інших суб'єктів і схилити їх до згоди. Комунікативних аспектів і

вимірів в людських діях значно більше, ніж ми думаємо, переконаний Габермас. І завдання сучасної думки полягає в тому, щоб виокремити, як би висвітлити їх в реальній комунікації людей, допомагаючи сучасній людині вдосконалювати механізми згоди, консенсусу, переконання, без яких не може бути нормального демократичного процесу.

Наступним важливим кроком розвитку концепції Габермаса (в роботах другої половини 70-х років, в «Теорії комунікативної дії» і в наступних творах) стало дослідження типів дії в зв'язку з відповідними їм типами раціональності. Аспекти раціональності, які проаналізував Габермас, дозволили уточнити саму типологію дії. Немає нічого дивного в тому, що це дослідження також стало творчим продовженням вчення Макса Вебера. Бо Вебер, на глибоке переконання Габермаса, перейшов від абстрактного класичного вчення про розум і типів раціональності до їх тлумачення, в більшій мірі відповідає сучасним теоретичним і методологічним вимогам. Не слід, втім, перебільшувати роль веберовських ідей у формуванні та зміні вчення Габермаса, який лише відштовхується від текстів Вебера, але робить з них безліч оригінальних висновків. Перш за все Габермас значно ясніше і більш послідовно, ніж Вебер, пориває з деякими фундаментальними принципами і традиціями епохи «модерну» (нового часу), філософії та культури Просвітництва. Підсумовуємо основні підходи теорії комунікативної раціональності Габермаса.

1. Габермас здійснює – звичайно, спираючись на концепцію «раціоналізації» Вебера» [1] (усунення релігійно-міфологічних картин світу) – «десубстанціалізацію» і прояснення постаті розуму, перш за все в боротьбі з ідеалістичними концепціями гегелівського типу.

2. Габермас бере до уваги будь-які зрушення традиційного раціоналізму як в сторону розробки теорії дії, активності і суверенності діючих суб'єктів – особистостей, так і в бік дослідження інтеракції, інтерсуб'єктивності, тобто пізнавальних, морально-практичних, соціально-історичних аспектів людської взаємодії.

3. Свою мету Габермас бачить в переплетенні «діяльнісного» підходу, в дослідженні розуму як конкретної раціональності дії, у вивченні, зокрема, інтерсуб'єктивності, комунікативних вимірів дії.

Комплексні типи дії, міркує Габермас, можна розглядати в світлі наступних аспектів раціональності:

- в аспекті інструментальної раціональності (раціонального дозволу технічних завдань, як конструкції ефективних засобів, які залежать від емпіричного знання);

- в аспекті стратегічної раціональності (послідовного рішення на користь тих чи інших можливостей вибору - при даних перевагах і максимах рішення і з урахуванням рішення раціональних контрагентів);

- в аспекті нормативної раціональності (раціонального вирішення практичних завдань в рамках моралі, керівні принципи)»;

- в аспекті раціональності «експресивної дії». Іншими словами, поняття раціональності уточнюється відповідно типології дії.

Габермас пропонує таку загальну схему зв'язку «чистих» типів дії і типів раціональності.

Істотною відмінністю концепції раціональності Габермаса є те, що в неї органічно входять і синтезуються:

- ставлення дійової особи до світу (Aktor-Welt-Beziehung);
- відношення його до інших людей, зокрема, такий важливий фактор, як процеси «говоріння», мови, висловлювання тих чи інших мовних пропозицій і вислуховування контрагентів дії.

А звідси Габермас робить висновок: поняття комунікативної дії вимагає, щоб дійові особи (Aktoren) були розглянуті як суб'єкти, що говорять і слухають, та які пов'язані будь-якими відносинами з «об'єктивним, соціальним або суб'єктивним світом», а одночасно висувають певні претензії на значимість (Geltungsanspruche) того, про що вони говорять, думають, у чому вони переконані. Тому ставлення окремих суб'єктів до світу завжди опосередковані можливостями комунікації з іншими людьми, а також їх суперечками і здатністю дійти згоди. При цьому дійова особа може висувати такі претензії: його висловлювання істинно (wahr), воно правильно (richtig – легітимно в світлі певного нормативного контексту) або правдоподібно (wahrhaft – коли намір говорити адекватно виражено в вислові).

Ці домагання на значимість висуваються і реалізуються в процесі дискурсу. Поширене в сучасній філософії поняття дискурсу Габермас тісно пов'язує саме з комунікативною дією і пояснює його наступним чином. Дискурс – це і є тематизоване Geltungsanspruche, як би «призупинення» чисто зовнішніх примусів до дії, нове обдумування і аргументування суб'єктами дій їх мотивів, намірів, очікувань, тобто власне домагань, їх «проблематизація». Особливе значення для Габермаса має те, що дискурс за самим своїм змістом суперечить моделі панування – примусу, крім «примусу» до досконалої переконуючої аргументації.

Противники теорії комунікативної дії Габермаса неодноразово дорікали йому в тому, що він конструює якусь ідеальну ситуацію, спрямовану на консенсус, «котрий переконує», ненасильницької дії і ідеальної ж «м'якої», аргументованої протидії. Апелюючи і до жорстокої людської історії, і до сучасної епохи, що не схиляє до благодущності, критики наполегливо повторюють, що габермасівська теорія нескінченно далека від «ірраціональної» реальності. Габермас, втім, і не думає заперечувати, що він (в дусі Вебера) досліджує «чисті», тобто ідеальні типи дії, і перш за все тип комунікативної дії.

Разом з тим він виходить з того, що виділені і досліджувані ним комунікативна дія та комунікативна раціональність відповідають цілком реальним особливостям, вимірюванням, аспектам дій і взаємодій індивідів в дійсній історії. Адже взаєморозуміння, визнання, аргументація, консенсус – не тільки поняття теорії. Це невід'ємні елементи взаємодії людей. При цьому якщо «чисто» стратегічна дія визначається ззовні, регулюється свідомо даними нормами і санкціями, то суть комунікативної дії – в необхідності, навіть неминучості для діючих індивідів самим знаходити і застосовувати раціональні

підстави, здатні переконати інших суб'єктів і схилити їх до згоди. Комунікативних аспектів і вимірів в людських діях значно більше, ніж ми думаємо, переконаний Габермас. І завдання сучасної думки полягає в тому, щоб виокремити, як би висвітлити їх в реальній комунікації людей, допомагаючи сучасній людині пестити механізми згоди, консенсусу, переконання, без яких не може бути нормального демократичного процесу.

Габермаса несправедливо було б дорікати в тому, що він не бачить загроз і небезпек сучасної епохи. Та й взагалі задум того розділу вчення Габермаса, який він називає «універсальної прагматикою», націлений на те, щоб розробити послідовну програму універсальної значущості комунікативних дій, а одночасно і програму якщо не запобігання, то принаймні діагностування та лікування громадської патології в сфері суспільної комунікації. Таку патологію Габермас розуміє як форми «комунікації, що систематично порушуються». У більш загальному сенсі Габермас розробляє питання про патологічний вплив «системи» (пов'язаної і з капіталізмом, і з соціалізмом, характерною для всієї цивілізації системи держави) на всі структури і форми людського дії.

Згодом Габермас розширює свою теорію. Розглядаючи далі теорію комунікативної дії, слід зазначити, що в ній він близький до феноменологічної соціології, оскільки вихідним пунктом його аналізу є категорія «життєвого світу». Це поняття означає для німецького соціолога символічне самовідтворення, що виникає в тих межах значень, які складають основу життєвого досвіду індивіда. «Життєвий світ» – це колективний процес інтерпретацій тих чи інших ситуацій, в яких опиняються люди. Самі ж ситуації є фрагментами «життєвого світу». Мета теорії комунікативної дії – опис розгортання «життєвого світу» в еволюційній перспективі. Поняття «життєвого світу» у Габермаса тісно пов'язано з поняттям «системи дій», або просто системи. Суспільство, згідно його позиції, є одночасно і «життєвий світ», і система. Але якщо перше означає суб'єктивний світ, внутрішній стан, то друге виявляється швидше об'єктивним світом фактів. Оскільки ж і система, і «життєвий світ» тісно пов'язані, то доцільніше їх розглядати як нерозділену єдність.

«Життєвий світ» має соціальну структуру, що формується навколо комунікації і мови як засобу людського спілкування. Ця структура пов'язана, вважає Габермас, з накопиченням практичного знання. Комунікації та мові німецький соціолог приділяє особливу увагу, критикуючи Маркса за їх недооцінку. Він згоден з останнім, що людину від тварини відрізняють і відокремлюють праця та мова. Але якщо працю Маркс аналізує, на думку німецького соціолога, переконливо і досконально, то мові, по суті, не приділяється належної уваги.

З точки зору Габермаса, у процесі розвитку капіталізму в другій половині ХХ ст. і його трансформації в постіндустріальне, інформаційне та інші стани суспільства, то на перший план виходить не примат економіки, а розвиток мови і комунікації. Це пов'язане в першу чергу з розвитком комп'ютеризації та масовим впровадженням її в життя. Відповідно до неї конфлікти в суспільстві

переміщуються зі сфери виробництва в сферу комунікації і мови. Для пояснення цього процесу необхідна принципово нова теорія.

Слід зазначити, що при цьому (що спирається на оновлену інтерпретацію Вебера) типологія дії Габермаса зазнала помітну трансформацію. Так, в роботах 60-х років головною парою понять були для Габермаса названі інструментальний і комунікативний типи дії. Згодом він, користуючись вже дещо іншими критеріями розрізнення, виділив наступні чотири типи: стратегічну, норморегулюючу, експресивну (драматургічну) і комунікативну дію. При цьому стратегічна дія включає в себе інструментальну і «власне стратегічну» дію. Орієнтація на успіх (або необхідність рахуватися з неуспіхом), на використання засобів, що відповідають поставленим цілям, залишилися її загальними розпізнавальними знаками. Але тепер Габермас прийшов до висновку, що чисто інструментальна дія відповідає такому підходу до людської дії, коли предметні, інструментальні, прагматичні критерії висуваються на перший план, а соціальні контекст і координати як би виносяться за дужки. Що ж стосується стратегічної дії у власному (вузькому) сенсі, то вона якраз висуває в центр соціальну взаємодію людей, проте дивиться на них з точки зору ефективності дії, процесів рішення і раціонального вибору. У комунікативній дії, як і раніше, акцентувалася націленість «акторів», дійових осіб, перш за все і саме на взаєморозуміння, пошуки консенсусу, подолання розбіжностей.

Іншими словами, Габермас при аналізі соціальної дії виділяє формальні дії, орієнтовані на результат, і комунікативні дії, спрямовані на порозуміння між їх суб'єктами. Для нього важливим стає виявлення ступеня раціональності (як і у Вебера) дії. В результаті Габермас виділяє чотири ідеальних типи соціальної дії: телеологічну (в якій він особливо виділяє стратегічну), нормативну (норморегулюючу), драматургічну, комунікативну (мовні дії, розмова). Стратегічна дія означає, що суб'єкт дії вибирає найбільш ефективний засіб «отримання бажаного». Нормативна дія – це соціальна дія, метою учасників якого є досягнення взаємовигідних очікувань, здійснюване за допомогою підпорядкування своєї поведінки розділяються цінностям і нормам. Нормативна дію раціонально настільки, наскільки вона відповідає соціально прийнятим стандартам поведінки. Драматургічна дія є в першу чергу створення публічного іміджу. Ефективність драматургічної дії визначається його «щирістю». Що стосується комунікативної дії (центрального поняття в теорії Габермаса), то метою її є вільна угода учасників для досягнення спільних результатів у певній ситуації. Таким чином, соціальна дія стає у німецького соціолога взаємодією.

Виходячи з теорії комунікативної дії Ю. Габермаса, фейк є дією інструментальною (стратегічною), тому що він не спрямований на досягнення консенсусу між учасниками взаємодії, а орієнтований на досягнення певної мети. Оскільки фейк не є комунікативною дією, яка «передбачає координацію тих зусиль людей, які спрямовані саме на взаєморозуміння» і «без яких не може бути нормального демократичного процесу», то можна зробити висновок, що дана модель (суспільство без фейків) є ідеальним, з точки зору Габермаса, типом взаємовідносин, які ведуть до демократизації суспільства. Габермас дію визначає

за змістом (ціллю) і ставить конкретну умову комунікативної дії – досягнення консенсусу.

Поступово Габермас став переходити від критичної теорії суспільства до роз'яснювальної, якою, строго кажучи, і є теорія комунікативної дії. Необхідність у роз'яснювальній за характером теорії була викликана прагненням німецького соціолога обґрунтувати таке явище сучасності, як фрагментація повсякденної свідомості і охоплення її різними системами. Свідомість перестала (або перестає) бути революційною, і критична теорія повинна бути замінена поясненням процесу з'єднання раціональної культури з повсякденним комунікацією.

Список використаних джерел

1. Вебер М. Основные социологические понятия / Пер. с нем. М. И. Левиной // Вебер М. Избранные произведения. М. : Прогресс, 1990. с. 602-603.
2. Зборовский Г.Е. История социологии. М. : Гардарики, 2004. — 608 с.
3. Основные понятия и идеи теории коммуникативного действия Габермаса. *История философии: Запад-Россия-Восток* (книга четвёртая. Философия XX в.). М. : 'Греко-латинский кабинет' Ю.А. Шичалина, 1999. 448с.

Нохріна Л. А., кандидат технічних наук, доцент,
*Харківський національний університет міського господарства
імені О. М. Бекетова, Україна*

СМАРТ-КОНЦЕПЦІЯ У КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО МІСТА

Сьогодні міста та міські центри як рушійна сила економічного розвитку, забезпечують значну частку валового внутрішнього продукту країн, визначають вектор спрямованості соціальних, політичних і економічних відносин, посідаючи центральне місце у виробничо-споживчих мережах. Таким чином міста грають вирішальну роль в національному, регіональному і глобальному розвитку [1].

За останні десятиліття у містах всього світу відбулися кардинальні зміни, що поставили перед урядами і органами місцевого самоврядування безпрецедентні завдання. Вперше за всю історію людства з 2008 р. більше половини населення світу проживає у міських поселеннях; згідно прогнозам до 2050 року ця цифра виросте до 70 % за рахунок країн, що розвиваються.

На щорічній сесії Економічної і Соціальної Ради ООН у Женеві наголошувалось, що стрімка урбанізація зумовлює широкий спектр викликів, пов'язаних з електроенергією, водопостачанням, санітарією, послугами у сфері освіти і охорони здоров'я, що вимагає нових стратегій.

Наявна ситуація зумовлює зростання інтересу до теми «смарт-місто» та необхідність чіткого визначення даного поняття, позаяк сьогодні однозначного його тлумачення не сформувалося.